

УДК 330.341.1

Л.В.Лебедева,
Київський національно економічний університет ім. В.Гетьмана,
м. Київ

ПОСТІНДУСТРІАЛЬНА ЕКОНОМІКА ТА ПОСТІНДУСТРІАЛЬНЕ СУСПІЛЬСТВО: КРИТЕРІЇ РОЗМЕЖУВАННЯ ТА ІСНУЮЧІ МОДЕЛІ

Досліджено сутність понять «постіндустріальне суспільство» та «постіндустріальна економіка», їх взаємозв'язок та взаємозалежність. Обґрунтовано розподіл на три моделі постіндустріального суспільства: традиційно-інноваційного японського суспільства, капіталістичного американського та культурно-етичного європейського.

Исследована сутність понять «постиндустриальное общество» и «постиндустриальная экономика», их взаимосвязь и взаимозависимость. Обосновано разделение на три модели постиндустриального общества: традиционно-инновационного японского общества, капиталистического американского и культурно-этического европейского.

The essence of concepts "postindustrial society" and "postindustrial economy", their interrelation and interdependence have been covered. Post-industrial society has been divided into three models: tradition innovative Japanese society, capitalist American and cultural-ethic European society.

Ключові слова: постіндустріальне суспільство, постіндустріальна економіка, постіндустріалізм, постіндустріальні країни.

В еру глобалізації, інформатизації – поєднання світових економік, все більш актуальним стає питання майбутнього розвитку. Постіндустріальне суспільство набуває реальних форм у промислово розвинених країнах, воно має стати таким і для України, саме тому необхідним є його вивчення. Дана стаття присвячена дослідженню проблеми становлення постіндустріального суспільства, конкретизації його сутності та опису існуючих моделей, що є актуальними питаннями з огляду на всеосяжні процеси глобалізації світу та їх ролі у зростанні національної економіки.

Дослідженню постіндустріального суспільства присвячені праці багатьох вітчизняних та зарубіжних вчених: Д.Белла [1], Дж.Гелбрейта [2], О.Тоффлера [8], С.Хантингтона [9], В.Іноземцева [5, 6], А.Чухно [10] та ін. Все ж багато питань залишаються невирішеними, потребує подальшого дослідження та уточнення співвідношення понять «постіндустріальне суспільство» та «постіндустріальна економіка», існуючих моделей постіндустріального суспільства.

Завданням даної статті є дослідження сутності понять «постіндустріальне суспільство» та «постіндустріальна економіка», їх взаємозв'язку та взаємозалежності.

Досить складно визначити джерела виникнення поняття «постіндустріальне суспільство». З великою вірогідністю можна стверджувати, що термін «постіндустріалізм» був уведений у науковий обіг А.Кумарасвами, автором низки праць з доіндустріального розвитку азіатських країн. Згодом, в роки Першої світової війни, теоретик англійського ліберального соціалізму А.Пенті виносив його в заголовки своїх книг, позначаючи таким чином ідеальне суспільство, де принципи автономного виробництва відроджуються заради подолання конфліктів індустріальної системи.

У 1959 році професор Гарвардського університету Д.Белл, виступаючи на міжнародному соціологічному семінарі в Зальцбурзі (Австрія), уперше використав поняття постіндустріального суспільства в широко визнаному тепер значенні - для позначення соціуму, у якому індустріальний сектор втрачає провідну роль внаслідок зростаючої технологізації, а основною продуктивною силою стає наука.

Ідея Д.Белла позначити новий історичний період розвитку як постіндустріальний мала великий успіх. Згодом її підтримало та розвивало у своїх працях велике коло науковців, будуючи на її основі свої концепції. «Нове індустріальне суспільство» Дж.Гелбрейта, «надіндустріальна цивілізація» О.Тоффлера, «технотронне суспільство» З. Бжезинського й трохи пізніше – «інформаційне суспільство» Я.Масуди, не кажучи вже про різні трактування поняття постіндустріалізму із численними приставками «пост» перед назвою.

На наш погляд, з усіх відомих визначень поняття постіндустріального суспільства є найбільш досконалим, адже у ньому підкреслюється основна роль нового суспільства – перехід від індустріального способу виробництва. Також цей термін підкреслює неможливість опису нового ладу до того періоду, коли будуть сформовані головні його ознаки. Термін набув поширення після публікації у 1973 році праці Д.Белла «Прийдешнє постіндустріальне суспільство», що і тепер є глобальним обґрунтуванням методологічної парадигми цієї теорії. Тут Д.Белл так визначає суспільство, що приходить: «Постіндустріальне суспільство засноване на послугах, тому воно – гра між людьми. Головне значення мають уже не мускульна сила і не енергія, а інформація. Основною діючою особою стає професіонал, тому що його досвід і знання дозволяють йому відповідати усім вимогам, яких вимагає постіндустріальне суспільство. Якщо індустріальне суспільство визначається через кількість товарів, що позначає рівень життя, то постіндустріальне суспільство визначається рівнем життя, вимірюється послугами – охороною здоров'я, відпочинком і культурою» [1, с.171].

Найголовнішою ознакою постіндустріального суспільства Д.Белл вважає експансію виробництва послуг та інформації. Методологічною основою його аналізу стала трьохсекторна модель К.Кларка, що була запропонована ним у 60-ті рр. ХХ ст., яка аналітично поділила все господарство на три сектори, до першого з яких увійшли добувна промисловість та сільське господарство, до другого – галузі обробної промисловості та будівництво, а до третього – різноманітні послуги.

Якщо до Другої світової війни в економіці США спостерігався відносно рівномірний розподіл зайнятих серед цих трьох секторів, то вже у перше післявоєнне десятиріччя різке зростання у сфері послуг стало очевидним. Фактично ці зміни і призвели до того, що першою історичною ознакою постіндустріального суспільства почали називати домінування сфери послуг. За словами Д.Белла, «першою та найпростішою характеристикою

постіндустріального суспільства є те, що більша частина робочої сили вже не зайнята у сільському господарстві й обробній промисловості, а зосереджена у сфері послуг, до якої належать торгівля, фінанси, транспорт, охорона здоров'я, індустрія розваг, а також сфери науки, освіти та управління» [1, с.18].

Все ж, зважаючи на популярність концепції постіндустріального суспільства, виникає запитання, наскільки можна вважати даний тип соціуму реально існуючим? Це питання є правомірним, оскільки Д.Белл, засновник даної теорії, вважав її лише аналітичною конструкцією, своєрідною моделлю того типу суспільства, що буде сформоване у майбутньому. Крім того, відповідаючи на питання, чи може постіндустріальне суспільство прийти на зміну капіталізму, він заперечував саму його постановку, стверджуючи, що вона базується на «помилковому зіставленні двох різних концептуальних схем, організованих на різних осях. Постіндустріальна схема відповідає соціально-технологічному аспекту суспільства, капіталізм його соціально-економічному аспекту» [1, с.156]. Отже, використовуючи термін «постіндустріальне суспільство», Д.Белл мав на увазі формування нової технологічної та господарської системи, що приходить на зміну індустріальному типу господарства.

Розподіляючи періоди економічного розвитку на «доіндустріальний», «індустріальний» і «постіндустріальний», класики цієї теорії лише намагалися логічно протиставити систему, що формується, її історичній попередниці, при цьому не маючи на увазі тип соціуму, а, навпаки, певну господарську систему. З цього приводу відомий російський дослідник теорії постіндустріального розвитку В.Іноземцев зауважує: «з одного боку, ми повністю погоджуємося з теоретиками постіндустріалізму в тому, що сучасна господарська система може бути названа постіндустріальною. З іншого боку, слід цілком однозначно стверджувати, що сучасне суспільство не може бути назване постіндустріальним вже тому, що воно не може бути протиставленим хоч би одному з двох типів соціуму, що передували йому, і перш за все - доіндустріальному суспільству» [5; с.142].

Це можна пояснити так: індустріальне суспільство легко ідентифікується як суспільство промислової революції XVII-XIX ст., тоді як доіндустріальне суспільство визначити не так просто через різноманітність культур того періоду. Якщо віднести усі попередні соціальні форми до типу доіндустріальних суспільств, то неможливо буде методологічно коректно дослідити ті їх аспекти, які відрізняли, наприклад, єгипетське царство фараонів від арабських халіфатів, китайську імперію від старогрецьких полісів, а римську республіку - від феодального суспільства часів абсолютної монархії. Але з упевненістю можна стверджувати, що «доіндустріальна господарська система» має цілком реальні характеристики: використання як основне джерело енергії сил людини і тварин, відсутність масового виробництва, існування монополії пануючого класу на землю, позаекономічний примус до праці, відсутність розвинених товарних відносин тощо, тоді як поняття

«доіндустріальне суспільство» залишається абсолютно невизначеним.

«Поняття «постіндустріальне» може бути використане тільки для опису технологічного і господарського базису сучасних нам суспільств, але при цьому воно не визначає їх соціальної і політичної організації; «постіндустріальне суспільство» залишається такою ж абстрактною конструкцією, як і доіндустріальне, і може мати різні форми свого прояву. Інакше кажучи, на базі постіндустріальної економіки може виникнути (і виникне) ціла низка суспільств, кожне з яких має бути охарактеризоване і відповідно позначене не тільки і не стільки з погляду його технологічної організації, але, перш за все, виходячи з найбільш важливих соціально-політичних відносин, що складаються усередині цього суспільства» [5, с.143]. Тобто, на нашу думку, треба розрізняти постіндустріальну економіку та постіндустріальне суспільство, що виникає на її основі, оскільки «постіндустріальна економіка» як соціально-економічне явище має однакові риси у всіх розвинених країнах. Першочергово це країни Євросоюзу, США та Японія, тоді як постіндустріальне суспільство, що виникло на базі цієї економіки, має свої особливості у кожній з цих країн.

Яке насправді постіндустріальне суспільство? Що науковці мають на увазі, коли говорять про його існування? Давайте дослідимо ці питання. Перш за все, говорячи про постіндустріальний тип соціуму, науковці мають на увазі моральну революцію, що має місце у країнах постіндустріальної економіки.

Мабуть, найважливішою рисою постіндустріального суспільства є докорінна зміна системи цінностей, що визначає поведінку людини, зміна суспільної свідомості майже у всіх сферах життя - в економіці, фінансах, політиці, науці, філософії, культурі. «Змінилося все: стимули, що спонукають людину до роботи, суперечності, що стають причинами політичних конфліктів, релігійні переконання людей, їх ставлення до розлучень, абортів, гомосексуалізму, значення, яке людина надає створенню сім'ї... змінилося навіть те, чого люди хочуть від життя... серед старших членів суспільства, як і раніше, поширені традиційні цінності і норми, тоді як групи молоді все більше стають прихильниками нових орієнтацій» [4, с.249]. «...трансформуються мотиви і стимули діяльності людини, виникають нові ціннісні орієнтири і норми поведінки» [6, с.24]. «У громадян західних країн змінюються ціннісні орієнтації - переважаюча більшість людей стурбована не матеріальним добробутом і фізичною безпекою, а якістю життя» [4, с.250]. «У новому світі основні відмінності між людьми і між народами мають не ідеологічний, не політичний, не економічний, а культурний характер» [9, с.532]. «Постіндустріальне... суспільство характеризується... перенесенням акценту із задоволення матеріальних потреб на задоволення культурних і особистих потреб» [7, с.135].

Перехід від хижачього суспільства індустріальної економіки до постіндустріального, відбувається у самій людині, у ставленні її до інших, але

цій зміні повинна передувати значна робота державного апарату по налагодженню системи оплати найманої праці, встановленні справді демократичного державного устрою. Цей стан задоволеності, «ситості» людини може бути досягнутим лише тоді, коли 60-70% у вартості виготовленої продукції буде складати заробітна плата працівників, як це зараз є у країнах постіндустріальної економіки.

Отже, на нашу думку, можна виділити два рівні ознак постіндустріального суспільства: загальносуспільний та на рівні окремого індивіда (табл. 1). Загальносуспільні ознаки безпосередньо базуються на економічному розвитку країни, зрілості економічної та політичної систем, у той час як соціально-психологічні (саморозвиток та еволюція світосприйняття особи, усвідомлення себе як окремої творчої індивідуальності) є характеристиками окремої особи.

Таблиця 1

Основні ознаки постіндустріального суспільства

Характерні ознаки постіндустріального суспільства	Загальносуспільний рівень	Рівень окремої особи
	Значні витрати на освіту, науку, новітні технології	Творчий підхід до вирішення будь-якого завдання
	Соціальне забезпечення населення	Домінування потреб вищого порядку у самореалізації та суспільному визнанні над базовими потребами
	Збільшення кількості вільного часу робітників	Християнські цінності у ставленні до інших
	Гуманізація праці	

Треба сказати, що найбільшою мірою країнами з постіндустріальним типом економіки можна назвати Сполучені Штати Америки, Країни Європейського Союзу та Японію. «Сьогодні три основних центри постіндустріального світу США, Європейський Союз, Японія створюють більш як 62% світового ВВП, на їх території починаються чи закінчуються більше 80% світових торгових потоків, вони забезпечують більше 85% світового обсягу міжнародних інвестицій. У цих країнах зосереджено практично 97% світового інтелектуального потенціалу, що забезпечує більше 90% виробництва високотехнологічних товарів» [6, с.238].

Так, можна виділити три моделі суспільства, що виникають на базі постіндустріальної економіки: традиційно-інноваційне японське суспільство, капіталістичне американське та культурно-етичне європейське. Всі вони мають свої відмінні лише їм притаманні риси, але спільними між ними є витрати держави на фінансування освіти та науки, міцна система соціального забезпечення населення, гуманізація праці.

Потрібно зауважити, що між Сполученими Штатами Америки та країнами Європейського Союзу є багато спільних рис, тоді як Японія з її самобутньою культурою та історичною замкненістю природно відрізняється від цих країн

постіндустріального розвитку, і має свій неповторний тип постіндустріального суспільства. Постіндустріальне суспільство Японії можна охарактеризувати як новітнє інноваційне суспільство з глибоким традиційним корінням. Адже традиції Японії, її велика культурна спадщина відіграють дуже важливу роль у розвитку всіх соціальних, економічних і політичних інститутів країни. Самосвідомість японця, його культурна ідентичність надзвичайно відрізняють його від європейця чи американця. Водночас, це країна з високорозвиненою сферою соціального забезпечення населення, автоматизацією праці та загалом висококонкурентною інноваційною економікою, де шануються ідеї гуманізму та індивідуальності особи.

Незважаючи на те, що Сполучені Штати Америки та Європейський Союз є країнами промислово розвиненими, економіка яких ґрунтується на однаковій технологічній базі, вони об'єднані у найбільшому в історії військово-політичному альянсі, проводять багато в чому узгоджену економічну політику, соціальний розвиток цих країн йде зовсім різними шляхами.

Потрібно враховувати історичні відмінності у розвитку цих країн, оцінюючи їх нинішнє становище. Адже у Європі історія становлення індустріального суспільства налічує щонайменше чотири сторіччя, тоді як у США цей період як мінімум удвічі коротший. Промисловій революції в Європі передували сторіччя середньовічного ладу з його багатого, специфічною культурою; у Сполучених Штатах індустріальне суспільство створювалось, так би мовити, «з нуля».

Постіндустріальне суспільство США значно відрізняється від такого в ЄС, оскільки тут зміни у соціальній сфері значно відстають від економічних зрушень. Для американців ще за епохи індустріалізму головним показником успіху та соціального статусу був розмір отриманого прибутку, й дотепер ситуація кардинально не змінилась. Продукція американської економіки залишається масовою та стандартизованою. Постіндустріальна економіка США багато у чому зрослася з індустріальною ідеологією, з чого випливає, що й будується вона тими ж методами, що колись уже привели країну до успіху. Постіндустріальне суспільство США цілком можна назвати капіталістичним, адже прибуток та розмір накопиченого капіталу залишаються основними критеріями статусу у суспільстві будь-якого американця.

На відміну від США, у Європі успіхи постіндустріального господарства та зростання добробуту населення привели до набагато глибших змін у мотивах діяльності людини. Для європейця стимули індустріальної епохи поступово втрачають актуальність. У нових умовах європейці прагнуть підвищувати не рівень, а якість життя, що значною мірою визначається суб'єктивно і навряд чи обчислюється кількісно. Вільний час та можливість самореалізації набувають все більшого значення, аніж величина заробітної плати. І це не дивно, адже у цих країнах не є поширеними такі поняття, як «межа виживання» чи «зведення кінців з кінцями» - про це давно потурбувалась держава – і у людини є достатньо вільного часу для дозвілля та саморозвитку.

Європейська культура, що сприйняла всі досягнення науково-технічного прогресу, стає все більш значущою галуззю європейської економіки, і в цьому відношенні країни ЄС набагато більш «постіндустріальні», ніж США, тож постіндустріальне суспільство Європи ми називаємо культурно-етичним.

«Сьогодні в Європі мистецтво жити змінює за значущістю мистецтво працювати, а суспільно визнаним є, перш за все, не положення успішного підприємця, а статус людини, здатної захопити інших своїми діями або ідеями; найважливішою проблемою стає не працевлаштування громадян, а формування у них стимулу до продуктивної діяльності» [5, с.145].

На наш погляд, з усіх відомих визначень поняття постіндустріального суспільства є найбільш досконалим, адже у ньому підкреслюється основна ознака нового суспільства - перехід від індустріального способу виробництва. Також цей термін підкреслює неможливість опису нового ладу до того періоду, коли будуть сформовані головні його ознаки.

Д.Белл, будуючи свою теорію, трактував «постіндустріальне суспільство» як аналітичну конструкцію, своєрідну модель майбутнього. Нині можна говорити про постіндустріальне суспільство не тільки як про термін для позначення нового соціально-економічного ладу, що побудований на приматі сфери послуг над сферою матеріального виробництва та розвитку науки як основної продуктивної сили, а розмежовувати постіндустріальне суспільство та постіндустріальну економіку.

Цю думку підтверджує відомий дослідник теорії постіндустріалізму В.Іноземцев, стверджуючи, що «поняття «постіндустріальне» може бути використане тільки для опису технологічного і господарського базису сучасних нам суспільств, але при цьому воно не визначає їх соціальної і політичної організації; «постіндустріальне суспільство» залишається такою ж абстрактною конструкцією, як і доіндустріальне, і може мати різні форми свого прояву» [5, с.143]. Тобто, на нашу думку, треба розрізняти постіндустріальну економіку та постіндустріальне суспільство, що виникає на її основі, оскільки «постіндустріальна економіка» як соціально-економічне явище має однакові риси у всіх розвинених країнах, перш за все це країни Євросоюзу, США та Японія, тоді як постіндустріальне суспільство, що виникло на базі цієї економіки, має свої особливості у кожній з цих країн.

Найважливішою рисою постіндустріального суспільства є докорінна зміна системи цінностей, що визначає поведінку людини, зміна суспільної свідомості майже у всіх сферах життя - в економіці, фінансах, політиці, науці, філософії, культурі. На нашу думку, можна виокремити два рівні ознак постіндустріального суспільства: загальносуспільний та на рівень окремого індивіда. Загальносуспільні ознаки безпосередньо базуються на економічному розвитку країни, зрілості економічної та політичної систем, у той час як соціально-психологічні, такі як саморозвиток та еволюція світосприйняття особи, усвідомлення себе як окремої творчої індивідуальності є

характеристиками окремої особи.

Отже, можна виділити три моделі суспільства, що виникають на базі постіндустріальної економіки: традиційно-інноваційне японське суспільство, капіталістичне американське та культурно-етичне європейське. Всі вони мають свої відмінні, лише їм притаманні риси, але спільними між ними є витрати держави на фінансування освіти та науки, міцна система соціального забезпечення населення, гуманізація праці.

Список використаних джерел:

1. Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество. Опыт социального прогнозирования. - М.: Academia, 1999. - 773с.
2. Гэлбрейт Дж.К. Справедливое общество. Гуманистический взгляд//Новая постиндустриальная волна на Западе (антология) /под ред. В.Л.Иноземцева. - М.: Academia, 1999. - 632 с.
3. Игнацкая М.А. Новая экономика: опыт структурно-функционального анализа. Монография. - М.: Едиториал УРСС, 2005. - 304 с.
4. Инглегарт Р. Культурный сдвиг в зрелом индустриальном обществе//Новая постиндустриальная волна на Западе (антология) /под ред. В.Л.Иноземцева. - М.: Academia, 1999. - 632 с.
5. Иноземцев В.Л. Постиндустриальное хозяйство и постиндустриальное общество//Общественные науки и современность. - 2001.- №3.- С.140-152.
6. Иноземцев В.Л. Современное постиндустриальное общество: природа, противоречия, перспективы. Учебное пособие. - М.: Логос, 2000. – 304 с.
7. Побережников И.В. Переход от традиционного к индустриальному обществу: Теоретико-методологические проблемы модернизации. - М.: РОССПЭН, 2006. – 240 с.;
8. Тоффлер Э. Третья волна – М: АСТ, 2004. — 784 с.
9. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций и преобразование мирового порядка // Новая постиндустриальная волна на Западе (антология) /под ред. В.Л.Иноземцева. - М.: Academia, 1999. - 632 с.
10. Чухно А. А. Постіндустріальна економіка: теорія, практика та їх значення для України. - К. : Логос, 2003. - 631 с.

УДК 330:330.341.4

А.М.Потинський,
Інститут регіональних досліджень НАН України,
м. Львів

ФАКТОРИ ФОРМУВАННЯ СТРУКТУРИ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

Аналізуються особливості трансформації структури національної економіки на тлі соціально-економічної ситуації України. Окреслюються фактори впливу на формування структури національної економіки, акцентується увага на необхідності їх поглибленого вивчення.

Анализируются особенности трансформации структуры национальной экономики на фоне социально-экономической ситуации Украины. Очерчиваются факторы влияния на формирование структуры национальной экономики, акцентируется внимание на необходимости их углубленного изучения.

The features of transformation of structure of national economy are analyzed on a background the socio-economic situation of Ukraine. The factors of influence are outlined on forming of structure of national economy, attention is accented on a necessity them deep study.

Ключові слова: структура національної економіки, фактори, соціально-економічна ситуація, трансформація структури.

Незважаючи на те, що в Україні задекларована побудова соціально-орієнтованої ринкової економіки, процес пошуку ефективної моделі розвитку